

ЗАБУТИЙ ЄПІСКОП: ЛУЦЬКИЙ ВЛАДИКА ОСТАФІЙ (ЄВГЕНІЙ) ЄЛО-МАЛИНСЬКИЙ У ТІНІ ВИДАТНИХ СУЧАСНИКІВ

Михайло ДОВБИЩЕНКО

orcid.org/0000-0001-9426-0652

доктор історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. Статтю присвячено діяльності унійного владика Остафія (Євгенія) Єло-Малинського, який очолював Луцьку єпископську кафедру у 1607–1620 рр. Розглянуто питання про походження представників родини Єло-Малинських, їхнє становлення в статусі великих землевласників Волині; висвітлено особливості світського періоду життя майбутнього єпископа. Вказано, що О. Єло-Малинський входив, образно кажучи, до «клубу волинських магнатів», володів численними маєтками і відзначився в статусі успішного господарника. Водночас він змолоду зарекомендував себе надзвичайно суперечливою особою. З одного боку, Єло-Малинський був визнаним правником та гродським суддею на Волині; з другого боку, він сам був пов'язаний з криміналом, причетний щонайменше до двох гучних убивств. Ця обставина суттєво вплинула на формування його репутації та створила серйозні проблеми в подальшій діяльності у статусі єпископа.

Розглянуто національно-релігійні цінності О. Єло-Малинського. Він належав до заможної еліти свого народу, яка на межі XVI–XVII ст. дотримувалася східного обряду. Зробивши вибір на користь унії, взяв участь у Люблінській заяві 1603 р., метою якої було надання політичної підтримки Унійній Церкві та діячам церковного з'єднання. З цього часу О. Єло-Малинський став одним із кількох великих землевласників Волині, який сповідував унію і мав реальні можливості підтримувати її.

Зазначено, що надання О. Єло-Малинському привілею на Луцьку кафедру викликало масові протести шляхти Волині. Шляхетська спільнота переважно не сприйняла нового владика як пастиря з огляду на його неоднозначне минуле. Це, в свою чергу, стало головною причиною локального поширення унії в Луцько-Острозькій єпархії.

Зроблено висновок, що Остафій (Євгеній) Єло-Малинський поєднав у своїй особі суперечливі риси доби – шляхетську сваволю та зв'язок із криміналом з освітою, талантом господарника й практикою правника. Ставши єпископом, він виявив здібності адміністратора, проте не реалізував свого матеріального потенціалу на ниві благодійництва і меценатства, тож лишився в тіні видатних сучасників.

Ключові слова: історія повсякдення; Волинь; українська шляхта; Унійна Церква; Луцько-Острозька єпархія; Остафій (Євгеній) Єло-Малинський.

A FORGOTTEN BISHOP: LUTSK BISHOP OSTAFY (EUGENE) YELO-MALYNSKY IN THE SHADOW OF HIS OUTSTANDING CONTEMPORARIES

Mykhailo DOVBYSHCHENKO

Doctor of Historical Sciences, associate professor,

senior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

© Довбищенко М.

Annotation. *The article deals with the activity of the Union Bishop Ostafy (Eugene) Yelo-Malynsky, who headed the Lutsk Episcopal Chair in 1607–1620. The questions of the origin of the Yelo-Malynsky family, their formation in the status of large landowners in Volhynia; the peculiarities of the secular period of the future bishop's life are also analyzed. It is noted that Ostafy Yelo-Malynsky was, figuratively speaking, a member of the "club of Volhynian magnates", owned numerous estates and distinguished himself as a successful businessman. At the same time, from a young age he proved to be an extremely controversial person. On the one hand, Yelo-Malynsky was a recognized lawyer and city judge in Volhynia, while on the other hand, he was involved in a crime including at least two high-profile murders. That circumstance had a great impact on the formation of his reputation and created serious problems in his further activity as a bishop. The issue of national and religious values of Ostafy Yelo-Malynsky is considered separately. It is mentioned that he belonged to the wealthy elite, who followed the Eastern rite at the turn of the 16th–17th centuries. Having opted for the union, he took part in the Lublin Declaration of 1603, which aimed to provide political support to the Union Church and members of the church. Since then, Ostafy Yelo-Malynsky had become one of the few large landowners in Volhynia who professed the Union and had real opportunities to support it.*

It is noted that granting the privilege to Ostafy Yelo-Malynsky at the Lutsk Diocese met with mass protests of the Volhynian nobility. The aristocratic community mainly did not perceive him as a pastor due to the ambiguous past of the new bishop. This, in turn, was the main reason for the local spread of the Union in the Lutsk-Ostroh diocese.

The author made the conclusion that Ostafy (Eugene) Yelo-Malynsky combined in his person contradictory features of his time (aristocratic arbitrariness and the connection with crime, as well as the education, talent of a businessman and the practice of a lawyer). Becoming a bishop, he showed the abilities of an administrator, but did not realize his material potential in the field of philanthropy, and thus remained in the shadow of his prominent contemporaries.

Keywords: *history of everyday life; Volhynia; Ukrainian nobility; Union Church; Lutsk-Ostroh diocese; Ostafy (Eugene) Yelo-Malynsky.*

Важливість заявленої тематики пояснюється, на наш погляд, недостатнім рівнем дослідженості ролі та значення вітчизняної еліти в українському націєтворенні литовсько-польської доби. Нині вже не викликає сумніву те, що в часи бездержавності саме вітчизняна еліта, як духовна, так і світська, несла важливу місію, суть якої полягала в підтримці української культури. Знакові події в українській історії – заснування та діяльність Острозької й Києво-Могилянської академій, вихід у світ Острозької Біблії, Заблудівського та Пересопницького Євангелій та ін. – нерозривно пов'язані з іменами меценатів, які вклали власні кошти і матеріальні ресурси в наукові й культурні проекти свого часу. Традиційно саме з

тим, що український народ втратив свою аристократію через її покаголичення, пов'язуються подальші проблеми на шляху українського державотворення. Саме тому вітчизняна та зарубіжна історіографія приділяють багато уваги пасіонарній частині українського нобілітету, яка взяла активну участь у культурно-національному русі середини XVI – першої половини XVII ст. Водночас уваги науковців заслуговує також значна частина української шляхти, яка внаслідок різних причин опинилася поза активним національним життям свого народу. Це дасть можливість глибше усвідомити суперечливість культурного життя України литовсько-польської доби і під новим кутом зору оцінити успіхи та невдачі українського

націєтворення. Остафій (Євгеній) Єло-Малинський є, на нашу думку, яскравим представником освіченої, впливової та заможної української еліти, яка, проте, опинилась «у тіні» іменитих сучасників.

Слід зазначити, що ім'я Луцького єпископа Євгенія Єло-Малинського потрапило в Унійній Церкві «в тінь» досить швидко після смерті цього владика. Складається суб'єктивне враження, що сучасники хотіли якомога швидше забути ім'я «незручного» єпископа. І коли у 1660-х роках Холмський владика Яків Суша складав для Апостольського Престолу історичну розвідку «Про діяння уніатів» («De laboribus unitorum»), він обійшов мовчанкою особу Євгенія Єло-Малинського, хоча про інших єпископів (навіть титулярних) біографічні довідки склав. Авторитет Якова Суші як першого дослідника унії був настільки високим, що наступні покоління істориків Церкви унійної традиції надовго «забули» про владика Євгенія. Постає питання: чи міг Яків Суша, відомий сумлінним ставленням до пошуку історичних джерел, не знати про Євгенія Єло-Малинського? Тим паче, що автор твору «Про діяння уніатів» народився за 10 років до його смерті, а серед сучасників Холмського владика було достатньо осіб, які мали добре пам'ятати «забутого єпископа». На це питання спробуємо відповісти у статті.

Інтерес до особи Остафія Єло-Малинського почав поступово з'являтися після виходу в світ фундаментальних досліджень І. Ворончук [4, с. 382] та Н. Яковенко [9, с. 207, 323], присвячених історії й родоводам української шляхти Волині та Правобережної України. В них було наведено загальні відомості як про родину Єло-Малинських, так і про її окремих представників. Надзвичайно

важливі відомості про світський період життя Остафія (Євгенія) Єло-Малинського було вміщено у статті Н. Старченко, присвяченій практиці владнання конфліктів в українському соціумі литовсько-польської доби [6, с. 83–107]. Нарешті, вийшло дослідження історії роду Єло-Малинських XVI – середини XVII ст. О. Бірюліної та автора цих рядків, у якому значну увагу було приділено зазначеній особі [3, с. 482–483]. Втім «забуття» Луцького єпископа остаточно не подолано, і наша стаття має на меті частково вирішити цю наукову проблему.

Остафій Єло-Малинський: походження, майновий стан та суспільна діяльність

Остафій Єло-Малинський походив із заможної та впливової української шляхетської родини, яка, за даними Н. Яковенко, належала до великих землевласників – магнатів [9, с. 207]. Його батько, Михайло Єло-Малинський, був успішним господарником, і саме він підніс статус своєї фамілії до рівня великих землевласників Волині, активно вкладаючи кошти у придбання нерухомості. В результаті у 1540–1570 рр. до родового маєтку Малин були долучені села Глухи, Богданівка, пляц у Луцьку та фільварок у Луцькому передмісті, а 1564 р. він отримав королівський привілей на локацію містечка в с. Вербоє [3, с. 482–483]. Водночас Михайло Єло-Малинський поступово набував політичної ваги в громадському та політичному житті, займаючи посади волинського митника, луцького вїта й надвірного маршалка [4, с. 382]. В такий спосіб він не лише заклав підвалини економічної потуги свого роду, але й передав нащадкам вагомий політичний капітал, яким вони успішно скористалися.

Остафій Єло-Малинський, в числі інших нащадків Михайла Єло-Малинського, продовжив справу батька, спрямовану на ведення успішного бізнесу та збільшення родових маєтків. Відомо, що протягом 1585–1609 рр. у його володінні перебувало 11 маєтків: ДERN, Малин, Пелжа, Ставище, Тростянець, Борбин, Водиради, Вилбичі, Мощаниця, Дубище та Заболоть. Володіння його значно збільшилися під кінець життя, коли він отримав частину маєтків покійного брата Василя. Згідно з дільчим листом від 1619 р. він, уже будучи в статусі єпископа, отримав села Велицьк, Сільце, Кухарі, Радовичі, Літин (частково) та острів Накорню [3, с. 483]. Таким чином, його дідична власність зросла до 16 сіл і маєтків. Утім реальні володіння були значно більші, якщо взяти до уваги, що він періодично позичав великі суми грошей під заставу маєтків. Відомо, наприклад, що Остафій Єло-Малинський тривалий час тримав у посесії від князя Юрія Чарторийського вісім сіл у Чорторийській волості в заклад позичених 13 тис. злотих [3, с. 483]. Встановлено також, що він позичив 12 тис. злотих родині Миколая Семашка, що дало йому можливість щонайменше 20 років тримати в посесії під заклад цієї суми містечко Андріїв з двома селами [8, ф. 25, оп. 1, спр. 114, арк. 497 зв.–498]. Отже, відомі на сьогодні документи дають підстави зробити висновок, що у володінні Остафія Єло-Малинського було 16 сіл і маєтків на дідичному праві, а також одне містечко та 10 сіл на праві заставному. Якщо взяти до уваги, що в статусі єпископа він додатково мав контроль за прибутками розлогих володінь Луцько-Острозької єпархії, стане зрозумілим, що в останній період життя Остафій (Євгеній)

Єло-Малинський зосередив у своїх руках великі матеріальні ресурси. Це відкривало для нього широкі можливості не лише для заможного життя, але й для добродійної та фундаторської діяльності.

Походження й матеріальний достаток створювали для Остафія Єло-Малинського передумови для набуття високої освіти та подальшої кар'єри – світської або духовної. На жаль, про цей надзвичайно важливий етап життя майбутнього Луцького владика маємо вкрай мало відомостей. Можемо впевнено говорити лише про те, що він отримав ґрунтовну юридичну освіту. Про це свідчить передусім його багаторічна робота в Луцькому гродському суді – спочатку на посаді писаря, а потім – судді. Причому ця освіта була фундаментальною – Остафій Єло-Малинський в кінці 1580-х років вважався одним із найкращих на Волині спеціалістів з литовсько-руського права. На це вказує постанова волинського сеймику від 11 вересня 1589 р., на якому шляхта затвердила склад комісії, що мала внести зміни до Литовського Статуту [2, с. 32]. Тож Остафій Єло-Малинський на рубежі XVI–XVII ст. належав до світської української еліти, чий потенціал визначався як численними маєтками, так і високою освітою. Це відкривало для нього широкі перспективи діяльності на ниві культурно-національного відродження, котре в той час розгорталося в Україні.

Остафій Єло-Малинський і реалії українського повсякдення другої половини XVI ст. Шляхетські наїзди й кримінал

Заможний та освічений шляхтич, гродський суддя Остафій Єло-Малинський був сином своєї епохи. Він жив у реаліях повсякдення, в яких сила права химерно

перепліталася з силою шляхетської сваволі. Це був час, коли зовнішня побожність і вченість могли поєднуватися з жорстокістю та відвертим криміналом. Остафій Єло-Малинський був, образно кажучи, живим втіленням цих суперечностей.

Одним із проявів шляхетської сваволі були збройні напади на маєтки як спосіб вирішення майнових суперечок. Подібні способи з'ясувати стосунки часто закінчувалися не лише силовим привласненням спірного майна, а й пролиттям крові. В одному з таких наїздів брали участь Єло-Малинські, зокрема Остафій. Ідеться про напад у серпні 1575 р. на замок у м. Тучин, де перебувала княгиня Ганна Путятянка зі слугами. Під час нічного наїзду озброєного загону було ув'язнено княгиню та захоплено її рухоме майно. Крім того, нападники жорстоко побили князівських слуг та згвалтували дівчат-служниць. Особливо «відзначився» у цих подіях Остафій Єло-Малинський: на очах княгині він особисто вбив її служебника Макара, який намагався чинити опір нападникам. Понад те, маючи на меті приховати злочин, він заховав труп замордованого в невідомому місці [7, с. 212].

«Тучинський інцидент», який супроводжувався вбивством, не був єдиним кримінальним епізодом у житті Остафія Єло-Малинського. В березні 1576 р. на шляхетській вечірці в м. Соколь стався конфлікт, у ході якого князі Михайло і Петро Четвертинські та їхні слуги зазнали поранень. Потерпілі князі, поки перебували при тямі, назвали імена кривдників, серед яких був і Остафій Єло-Малинський. Рани, завдані Четвертинським, виявилися смертельними, й обидва вони невдовзі померли. Судові процеси, що тягнулися до червня 1577 р., зрештою, призвели до визнання провини

осіб, котрих назвали князі. Проте адвокати змогли максимально пом'якшити кару для звинувачених. Так, Остафій Єло-Малинський мав відбутися річне ув'язнення у Володимирському замку, а після згаданого терміну був зобов'язаний публічно вибачитися за скоєний злочин [6, с. 83–107].

Події 1576–1577 рр. мали значний резонанс на Волині й створили для Остафія Єло-Малинського несприятливий імідж в очах місцевого шляхетства. Якщо вбивство служебника Макара ще могло зійти з рук представнику впливової шляхетської родини, то співучасть у вбивстві двох князів була подією надзвичайною і не могла лишитися без наслідків. Звичайно, адвокати зуміли звести до мінімуму покарання, а вплив та суспільні зв'язки родини Єло-Малинських забезпечили подальшу кар'єру Остафія Єло-Малинського, який став визнаним правником і зайняв посаду гродського судді. Але, як побачимо в подальшому, ні зусилля адвокатів, ні «суспільний капітал» магнатської фамілії так і не змогли «повернути обличчя» Остафію Єло-Малинському в очах волинського шляхетства.

Проголошення Берестейської унії та релігійний вибір Остафія Єло-Малинського

Єло-Малинські належали до українських шляхетських родин Волині, члени яких до кінця XVI ст. переважно лишалися вірними Православної Церкви. Тому цілком природним видається той факт, що проголошення унії в Бересті викликало жвавий резонанс у їхньому середовищі. На межі XVI–XVII ст. впливові представники цієї родини у різний спосіб заявили про підтримку Православної Церкви [3, с. 488]. В цій ситуації Остафій Єло-Малинський пішов, як

кажуть, «проти течії». Він приєднався до нечисленної, але досить активної групи волинських шляхтичів, які публічно маніфестували підтримку унії та заявили про довіру діячам церковного з'єднання.

Наявні на сьогодні матеріали не дають змоги обґрунтовано відповісти на питання про мотивацію життєвої позиції Остафія Єло-Малинського в релігійному питанні. Цілком можливо, що він як людина освічена був ідейним прихильником церковної унії Київської митрополії з Римом. Проте ми припускаємо, що в релігійному виборі Єло-Малинського відіграли роль також інші чинники. Серед них – тісні контакти з впливовими особами, котрі представляли унійне суспільство Волині на межі XVI–XVII ст. Відомо, наприклад, що Луцький унійний єпископ Кирило Терлецький 1598 р. особисто підписав заповіт дружини Єло-Малинського – пані Олександри Одинцової [5, с. 101–102]. Це дає нам підстави припускати, що родина Єло-Малинських мала близькі стосунки зі згаданим владикою, який, разом з митрополитом Іпатієм Потієм, стояв біля витоків Берестейської унії. Варто також пам'ятати про комерційні контакти з князем Юрієм Чарторийським, який на межі XVI–XVII ст. активно підтримував уніатів. Нарешті, як буде видно, на схилі років Остафій Єло-Малинський став Луцьким єпископом. Окрім почесней, стрімка духовна кар'єра принесла йому контроль над розлогими володіннями Луцько-Острозької єпархії та відкрила перед успішним господарником нові перспективи економічної активності, яку він не припиняв до кінця життя.

Отже, виразно і рішуче Остафій Єло-Малинський виступив на захист Унійної Церкви не пізніше ніж 13 травня 1603 р.

Того дня, перебуваючи в Любліні, він у складі групи українських та білоруських шляхтичів підписав лист до короля й сенату. В ньому підписанти дали згоду на унію та новий календар і висловили вдячність діячам церковного з'єднання [5, с. 118–119]. Документ підписало 60 осіб, але тільки троє з них – воєвода новогрудоський Федір Скумін-Тишкевич, князь Юрій Чарторийський (на Чорторийську) і, нарешті, Остафій Єло-Малинський – представляли достатньо впливові шляхетські роди Речі Посполитої. Вважаємо, що саме вони ініціювали згадане звернення, бо інші підписанти цього документа переважно належали до дрібних шляхетських родин Волині й частково – Білорусі.

Протистояння православних і уніатів Волині. Боротьба Остафія Єло-Малинського за єпископську кафедру

Кінець XVI – початок XVII ст. ознаменувався гострим протистоянням між православними та уніатами в Речі Посполитій. Одним із регіонів, де воно набуло гострих і драматичних форм, стало Волинське воєводство. Місцева православна шляхта, об'єднана навколо князя Костянтина Острозького, виступила з рішучою опозицією до уніатів і, спираючись на право патронату, не допускала поширення унії у своїх маєтностях. Склалася ситуація, за якої єпископські столиці у Володимирі та Луцьку перебували в руках унійних владик; проте в регіонах церковне з'єднання поширювалося дуже повільно, поступово пускаючи коріння у володіннях нечисленної волинської шляхти, прихильної до унії.

За подібних обставин успіх уніатів був можливим лише зі зміною ставлення до ідеї єдності Української Церкви з

Римом з боку переважної більшості шляхетського соціуму Волині. Важливим був також фактор особистих якостей владик, які мали бути дуже авторитетними в очах суспільства. Подібний моральний ресурс мав Володимирський владика Іпатій Потій. Високоосвічена людина, в минулому – берестейський каштелян і сенатор, він на єпископському престолі виявив риси талановитого проповідника й адміністратора. Його пасіонарність значною мірою компенсувала активний опір православної опозиції князя Костянтина Острозького, завдяки чому унія в межах невеликої Володимирської єпархії поступово займала міцні позиції. Проте більша частина Волині перебувала в межах Луцько-Острозької єпархії, владика якої, Кирило Терлецький, маючи значно скромніші таланти, так і не зміг налагодити ефективну комунікацію з впливовими представниками місцевого нобілітету. Тому коли в травні 1607 р. цей єпископ помер, питання про його наступника постало для православних і уніатів з новою гостротою. Перемога кандидата на Луцьку кафедру від православного табору стала реальним шансом не лише фактично, але й формально скасувати дуже скромні здобутки Берестейської унії в Луцько-Острозькій єпархії. В свою чергу уніатам було вкрай важливо утримати за собою Луцьку єпископію, оскільки лише за таких умов вони зберігали можливість «перезавантажити» свої відносини з волинською шляхтою та надати унійному руху на Волині «нового дихання».

Отже, в травні 1607 р. єпископ Кирило Терлецький відійшов у вічність. Очевидно, уніати були готові до цієї події, тому зреагували дуже оперативно – до кінця місяця король Сигізмунд III надав

привілей на Луцько-Острозьку єпархію їхньому кандидатові. Ним виявився Остафій Єло-Малинський, уніат. Чому саме його кандидатуру затвердив король? За тогочасною традицією єпископ східного обряду мав походити з місцевої шляхти й належати до тієї християнської спільноти, пастирем якої він претендував стати. З цієї вимогою в Єло-Малинського все було гаразд: він походив з магнатської родини, чи не єдиної на Волині, представники якої були вірними Унійної Церкви. Зовні здавалося, що новий кандидат мав усі підстави для плідної праці на «пастирській ниві»: багаторічна робота на посаді гродського судді могла сприяти налагодженню комунікацій з волинським нобілітетом, необхідний рівень освіти давав змогу провести в єпархії необхідні гуманітарні перетворення (передусім заснувати школи), а високий матеріальний статус нового владика відкривав для нього широкі перспективи меценатської діяльності. Проте, як свідчать подальші події, подібна життєва місія не належала до пріоритетів Остафія Єло-Малинського; а «чорний вантаж» минулого – вбивства у Тумині та Соколі – ставив під великий сумнів його право бути єпископом.

Цілком імовірно, що Остафій Єло-Малинський сам до кінця не усвідомлював масштабність опозиції, з якою йому з часом довелося зустрітися на шляху до єпископського престолу. 5 червня 1607 р. він склав на руки митрополита Іпатія Потія архієрейську присягу буквально під акомпанемент протестів волинської шляхти. Вони розпочалися ще 2 червня 1607 р., коли князь Андрій Козика від імені депутатів Волинського воєводства вніс протестацію проти надання привілею на Луцьку єпархію

Ело-Малинському [1, с. 370]. Втім цей документ став лише коротким прологом до тривалого опору православної шляхти Волині. Так, питання про законність передання Луцької кафедри Остафію Ело-Малинському призвело до розколу сеймику волинської шляхти 1607 р. Причому опозицію до нового владики очолив магнат і римо-католик за віросповіданням князь Януш Заславський. Опоненти нового владики наголошували, що Остафій Ело-Малинський є порушником канонічного права, оскільки, випросивши привілей у короля на Луцьку єпархію, він не прийняв духовний сан і займав єпископську кафедру, лишаючись світською людиною. Прихильні до нового єпископа шляхтичі об'єдналися навколо луцького підкоморія Яна Харлинського. Вони наголошували на виконанні світського звичаю при наданні королівського привілею на єпископську кафедру, зазначаючи, що новий владика є шанованим шляхтичем Волинського воєводства і належить до вірних «релігії грецької» [5, с. 132–134]. Проте аргументація противників Ело-Малинського в очах шляхетського суспільства мала переконливіший вигляд, а їх суспільний авторитет був вагоміший.

Ситуація ускладнилася, коли проти кандидатури Ело-Малинського публічно виступив один із наймогутніших магнатів Волині князь Януш Острозький. На нього, як на ревного католика, Рим покладав особливі надії щодо підтримки та поширення унії в Речі Посполитій взагалі й на Волині зокрема. Проте князь не став сліпо виконувати доручення Ватикану і в листі до нунція Сімонетто від 26 липня 1608 р. обґрунтував свою позицію. В посланні він підтвердив прихильність до унійної ідеї та висловив повагу до

чинного на той час митрополита Іпатія Потія, проте на адресу нового Луцького владики-номіната різких висловів не шкодував. Князь стверджував, що Остафій Ело-Малинський не гідний бути не лише єпископом, але навіть і звичайним священиком, бо неморальним життям розпалив до себе ворожість широких кіл волинських мешканців. У версії Януша Острозького єпископ-номінат постає людиною підступною, мало не безбожником, розпусником, фальсифікатором публічних актів і, нарешті, вбивцею [10, р. 283]. Слід зазначити, що князь Януш Острозький звертався у справі Луцького єпископа-номіната також до митрополита Іпатія Потія. В листі від 23 серпня 1608 р. він закликав утриматися від свячень Ело-Малинського й наголошував: «Шляхта майже з усього воєводства (Волинського. – М. Д.) однодушно протестує проти нього, бо про нечестивість та про злочинства цієї людини є найясніші свідчення» [10, р. 286]. Як видно, шляхетське суспільство Волині добре пам'ятало злочини нового владики, і навіть високий статус та матеріальні ресурси Ело-Малинського не змогли на схилі літ повернути йому добре ім'я.

Нам невідомо, хто саме любивав перед королем кандидатуру Остафія Ело-Малинського на владику Луцького. В реаліях політичного життя Речі Посполитої XVI – початку XVII ст. кандидатів на єпископів часто відстоювали впливові заінтересовані особи, котрі мали доступ до королівської канцелярії, причому митрополит міг взагалі не знати про їхні наміри. Припускаємо, що подібна ситуація могла скластися і з Ело-Малинським. Митрополит Іпатій Потій понад рік утримувався від його свячень, очевидно, проводячи консультації з Римом. Але,

врешті, у нього не лишалося вибору. По-перше, уневаження привілею і відкриття нового «конкурсу на владика» Луцького майже напевно призвело би до перемоги кандидата від православної опозиції, зважаючи на її згуртованість та рішучість у цей період. По-друге, Унійна Церква на межі XVI–XVII ст. переживала сильний «кадровий голод» – достойних, освічених і пасіонарних кандидатів критично бракувало навіть на єпископські посади. Щоправда, митрополит Іпатій Потій активно шукав відповідні кадри й докладав великих зусиль для поліпшення освіти в Церкві; але молода унійна еліта (яка заявила про себе пізніше) ще навчалась і не могла займати високих адміністративних посад. Можливо, саме тому митрополит, зрештою, вирішив надати свячення єпископу-номінату, незважаючи на його сумнівну репутацію, після чого, за чернечим звичаєм, Остафій Єло-Малинський мав «померти для світу», натомість Унійна Церква отримала єпископа під іменем Євгенія Єло-Малинського.

На чолі Луцько-Острозької унійної єпархії. Скромні здобутки та нереалізовані можливості Унійної Церкви

Отже, ще 30 травня 1607 р. король Сигізмунд III підписав лист до духовенства, державних урядників і вірних Волинського воеводства, в якому повідомив про передачу Луцько-Острозької єпархії Остафію Єло-Малинському [8, ф. 25, оп. 1, спр. 79, арк. 478–479 зв.]. За місяць єпископ-номінат, ще не прийнявши свячень, розпочав приймати єпархіальні володіння. Одразу виявився жорсткий характер нового владика – він звинуватив капітулу в незадовільному управлінні маєтками, внаслідок чого

частина з них опинилась у володінні сторонніх. Очевидно, йшлося про договори оренди, які чомусь не влаштували єпископа-номіната. Як наслідок – Єло-Малинський подав на капітульних отців до суду, котрий розглядав справу аж до січня 1610 р., коли її було залагоджено, а капітульних отців виправдано [1, с. 396–397]. На нашу думку, цей епізод є досить промовистим. Остафій Єло-Малинський не поспішав приймати духовний сан, зате рішуче подав у суд на членів капітули, людей, які в майбутньому мали стати його першими дорадниками в управлінні єпархією та головними помічниками в пастирській діяльності. Такий вчинок цілком природний для господарника, який бажає самовладно керувати маєтками, але не для мудрого пастиря.

Очевидно, саме тому у виявлених на сьогодні документах єпископ Єло-Малинський постає передусім в образі адміністратора та управителя маєтків. Як і інші єпископи свого часу, він активно вів справи в судах для захисту церковної нерухомості від зазіхань світських осіб. При цьому особливо сильно страждали єпископські маєтки від військових постоїв. Так, у грудні 1618 р., всупереч чинному праву, князь Юрій Заславський самовільно розмістив свої корогви в маєтках Жабче, Колодязі та Губин. Вояки квартирували там щонайменше чотири місяці, що призвело до спустошення сіл та великих збитків кафедри [5, с. 150–157]. Вирішувати подібні проблеми в реаліях того часу було дуже важко. Очевидно, в даному разі справу вдалося вирішити мирно – відомо, що князь Заславський погодився виділити 1 тис. злотих, половина з яких мала піти на ремонт Луцького кафедрального собору, а друга – на придбання церковного

начиння. Проте восени 1620 р. Луцька капітула скаржилася, що князь так і не виконав обіцянки [5, с. 163]. Залишилися згадки, що в ряді випадків єпископ Остафій (Євгеній) Єло-Малинський намагався захистити інтереси і права свого духовенства від шляхетської сваволі. Прикладом може бути історія з черницею Софією, що мешкала в Пречистенському монастирі м. Луцька. Остання зазнала кривд від князя Юрія Пузини, який її незаконно ув'язнив і деякий час тримав у неволі «на ланцюгу». Оскільки пізніше вона в присутності єпископа Євгенія Єло-Малинського відкликала претензії до князя, припускаємо, що справа завершилася мирною угодою, в укладанні яких владика мав великий досвід з часів роботи гродським суддею [8, ф. 26, оп. 1, спр. 19, арк. 812–812 зв.]. Періодично єпископу доводилося порушувати справи, пов'язані з недотриманням прав луцьких міщан, які належали до церковних підданих. Так, 1618 р. адвокат Луцького владика, пан Стефан Голинський, вів у гродському суді справу про пограбування міщанина Остафія Вирозубовича [8, ф. 25, оп. 1, спр. 109, арк. 630 зв.–632], проте чим закінчилася ця справа, встановити поки що не вдалося.

Треба зазначити, що протистояти насильницьким діям, які періодично зачіпали інтереси Церкви, було важко навіть єпископу з великим правничим досвідом. Так, у серпні 1613 р. сталися трагічні події в Луцьку, коли шляхтич Бенедикт Гулевич шукав порятунку від юрби міщан, яка його переслідувала, в місцевому унійному монастирі. Міщан не зупинили ні вмовляння ігумена, ні монастирські стіни – Гулевича схопили в одній із келій і вбили з особливою жорстокістю. В листі до луцького підстарости Остафій

(Євгеній) Єло-Малинський скаржився на цю кривду й повідомляв про намір добиватися справедливості, але матеріалів про подальші його дії щодо цього питання виявити не вдалося [5, с. 139–141].

Згадані події виявляють не лише характерні риси тогочасного суспільства, де сила права нерідко поступалася праву сили, але й слабку комунікацію Луцького владика зі шляхетським соціумом. Зайнявши єпископську кафедру всупереч протестам впливових шляхетських і магнатських кіл Волинського воєводства, він погіршив їхнє ставлення до себе особисто, а також завдав серйозного репутаційного удару Унійній Церкві, яку представляв. Помітні зміни на краще потребували від чинного владика системної й наполегливої роботи, спрямованої на встановлення порозуміння зі шляхтою, реформування чернечого життя та освіти, піднесення релігійної свідомості вірних тощо. Важливо, що в часи єпископського урядування Єло-Малинського приклад успішної роботи в цих напрямках подавали унійні владика сусідніх єпархій, зокрема Іпатій Потій, Іоаким Мораховський, Йосафат Кунцевич, Йосиф Рутський. Проте владика Єло-Малинський, на нашу думку, не був готовий до такої місії. Він лишався єпископом минулого, XVI, століття, коли «духовні хліби» часто роздавали як нагороду за певні послуги королю чи впливовим магнатам без уваги до реальних здібностей і талантів нових владик. Відповідно до цього звичаю Остафій Єло-Малинський, ставши ченцем Євгенієм, зовсім не збирався «вмирати для світу». Отримавши під контроль розлогі володіння Луцької кафедри, він і далі керував своїми дідовими та посесійними володіннями, залишаючи за собою місце в «магнатському

клубі» Волині, активно проводив операції з готівкою, позичаючи гроші й надаючи позики приватним особам у значних сумах від 1 до 4 тис. злотих [8, ф. 25, оп. 1, спр. 107, арк. 63–65; 8, ф. 25, оп. 1, спр. 113, арк. 86–87 зв.]; практикував операції з золотою монетою, про що свідчить його позика на суму 50 червоних золотих князю Андрію Козиці [8, ф. 25, оп. 1, спр. 79, арк. 117 зв.–118], тощо.

Лишивши за собою управління діничними маєтками, єпископ не позбувся й типового клопоту, якого вони потребували, а саме потреби захищати їхні межі. Вирішувалися подібні проблеми по-старому, іноді шляхом нападів озброєних слуг на спірні ґрунти. Причому під час одного з подібних наїздів ім'я Євгенія Єло-Малинського знову було пов'язане з убивством. Так, 1613 р. владика організував напад підданих зі своїх діничних володінь на землі, що належали панам Пісочинським. Під час зіткнення було вбито пана Олександра Пісочинського. Як впливає з судової справи, скарги не стверджували, що фатальний постріл із рушниці зробив єпископ Євгеній [8, ф. 25, оп. 1, спр. 113, арк. 600–602]. І хоча персональну відповідальність Луцького владика за вбивство довести не вдалося, реєстр трагічних подій, котрі сталися за його прямою чи опосередкованою участю, зріс до трьох.

Тому не видається дивним, що про працю Євгенія Єло-Малинського як пастиря та вчителя не лишилося ніяких відомостей. Документи, які були в нашому розпорядженні, дають підстави припустити, що владика мешкав переважно у своїх діничних маєтностях, а єпископська кафедра, залишена під опіку луцького протопопа, поступово занепадала. Водночас проблема критично низького

рівня освіти і релігійного виховання парафіяльного духовенства лишалася без необхідної уваги. Про це свідчить, зокрема, сумна історія княжеського попа, який, «бавлячись великим пияцтвом», з «намови шайтанської», спалив церкву в с. Голубне, через що й опинився, зрештою, у єпископській в'язниці [5, с. 163–165]. Лишився також документ, який засвідчує брак доступу до високоякісної освіти навіть для дітей і родичів унійних священиків. Так, 1614 р. настоятель церкви Св. Трійці у Луцьку о. Стефан вніс до актових книг атестацію про невдалий досвід навчання свого племінника Семенця Котелниковича у клеванського попа о. Діонісія. Восьмирічна наука, як виявилось, полягала у тяжкій праці наймита по господарству, і, зрештою, племінник повернувся до дядька повним неуком – не лише не вмів читати й писати, але навіть не знав молитви «Отче наш» [5, с. 141–142].

У відносинах із православними владика Єло-Малинський керувався передусім практичними інтересами. Очевидно, його цілком влаштовував status quo, який встановився на Волині й забезпечував його право користуватися прибутками з єпископських володінь. У повсякденному житті він ставився до опонентів цілком лояльно або байдуже. Зберігся, зокрема, документ, який засвідчував, що Євгеній Єло-Малинський у товаристві православного архімандрита Гедеона Балабана був присутній на весіллі Федора Воронича й Анни Пилявської в Жидичинському православному монастирі [5, с. 144–145]. Як зазначалося, належність князя Андрія Козики до антиунійної опозиції зовсім не заважала Євгенію Єло-Малинському надавати йому кредити золотою монетою, звісно, на вигідних для себе умовах. Проте якщо status quo

порушувався, єпископ демонстрував силу та рішучість світського магната. Так, після рішення пана Андрія Гулевича вилучити церкву св. Дмитра з-під духовної влади уніатів владики Євгеній Єло-Малинський почав вирішувати проблему за сценарієм шляхетського наїзду. Під час богослужіння церкву оточили гайдуки і козаки єпископа, а він сам, ввірвавшись до храму, особисто бив по обличчю та тягав за бороду священика і, зрештою, виніс із церкви антимінс [5, с. 145].

За таких обставин марно було сподіватися на успішне поширення унії в межах Луцько-Острозької єпархії. Більшість волинського шляхетства, обурена ігноруванням їхньої думки щодо призначення Єло-Малинського на єпископа, відмовилася визнавати його духовну владу у своїх маєтках за правом патронату. Серед інших закрити свій володіння для уніатів завзятий опонент чинного владики князь Януш Острозький, не йшли на контакт з уніатами також князівські родини Заславських і Корецьких. Саме тому успіхи владики Єло-Малинського, що виявились у захисті церковних маєтностей та відстоюванні інтересів окремих представників унійного духовенства, видавалися незначними на тлі нереалізованих можливостей та репутаційних втрат унії на фоні вимог і викликів епохи.

Висновки

В особі єпископа Євгенія Єло-Малинського поєдналися суперечливі та драматичні риси його епохи. Представник волинської магнатської родини, він належав до тієї категорії української еліти, яка в умовах релігійних рухів другої половини XVI – початку XVII ст. лишилася вірною східному обряду та належала до українського культурного

простору. Зробивши свідомий вибір на користь унії, Єло-Малинський як освічений та заможний землевласник мав усі шанси втілити талант мецената і реформатора в умовах цивілізаційних викликів своєї доби. Потенційні можливості для цього значно зросли після того, як він став Луцько-Острозьким єпископом. Відтоді він не лише офіційно поповнив коло духовних провідників свого народу, але й зосередив у своїх руках значні матеріальні ресурси однієї з найбагатших єпархій Київської митрополії.

Однак проблема полягала в тому, що Остафій (Євгеній) Єло-Малинський належав до тієї групи заможного українства, представники якої не усвідомлювали власної місії в умовах глобальних національних та релігійних трансформацій. Вихований в атмосфері шляхетської сваволі, причетний до двох гучних убивств, він, зрештою, зміг стати правником, господарником і церковним адміністратором, проте не мав покликання до роботи на ниві культурно-національного руху, сучасником якого був. Образно кажучи, Єло-Малинський став «порожнім цвітом» української еліти, яка так і не реалізувала свого потенціалу на вирішальних етапах української історії. Досвід Єло-Малинського засвідчує, що потенційний ресурс українства (православних та уніатів) на межі XVI–XVII ст. був великим, але значна його частина так і не була реалізована. Ця обставина, поруч із полонізацією української еліти, стала важливим чинником, який призвів до суттєвого відставання національно-релігійного поступу українців порівняно з культурними успіхами польського народу.

Перший історик унії, Холмський єпископ Яків Суша, про якого ми згадували на початку статті, не міг не знати

про владика Євгенія Єло-Малинського. Як уже зазначалось, у праці «Про діяння уніатів», підготовленій для Римської курії, він складав біографічні довідки для кожного з унійних владик. Проте перед іменем єпископа Єло-Малинського його перо зупинилося. Очевидно, владика Яків Суша, який представляв нове покоління еліти Унійної Церкви, не зміг змусити себе писати відверто неправдивий панегірик. Так, у першій історичній розвідці про Унійну Церкву з'явилася красномовна лакуна, за якою стояв втрачений потенціал України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов. Ч. 1, т. 6. Киев: Корчак-Новицкий, 1883. 400 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов. Ч. 2, т. 1. Киев: Унив. тип., 1861. 531 с.
3. Бірюліна О., Довбищенко М. Забуті імена української історії: шляхетська родина Єло-Малинських. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2005. Вип. IX. С. 481–502.
4. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. Київ: Вища школа, 2009. 511 с.
5. Пам'ятки. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Київ: Друкарня 03680, 2001. 464 с.
6. Старченко Н. Вбивство князів Четвертинських 1576 р.: судовий процес та замирення на Волині в кінці XVI ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2007. Вип. 7. С. 83–110.
7. Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: Фенікс, 2014. 776 с.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві.
9. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і

Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с.

10. *Monumenta Ucrainae historica*. Vol. I. Romae: Editiones universitatis catholicae ucrainorum, 1964. 350 p.

REFERENCES

1. *The Archives of Southwestern Russia Published by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts*. Vol. 6. Part 1 (1883). Kiev: Korchak-Novitsky, 400 p. [in Rus.]
2. *The Archives of Southwestern Russia Published by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts*. Vol. 1. Part 2 (1861). Kiev: UP, 531 p. [in Rus.]
3. BIRIULINA, O., DOVBYSHCHENKO, M. (2005). Forgotten Names of the Ukrainian History: The Noble Family of Yelo-Malynsky. In: *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk (Drohobychi Local Studies Bulletin)*, Vol. IX, pp. 481–502. [in Ukr.]
4. VORONCHUK, I. (2009). *Genealogies of the Volhynian Nobility of the 16th – the 1st Half of 17th Century*. Kyiv: Vyshcha shkola, 511 p. [in Ukr.]
5. DOVBYSHCHENKO, M., comp. (2001). *Documents on the History of the Union in Volhynia and Kyiv Regions of the Late 16th – the 1st Half of 17th Century*. Vol. 3 (1) of *The Monuments*. Kyiv: Printing House 03680, 464 p. [in Ukr.]
6. STARCHENKO, N. (2007). Murder of Princes Chetvertynsky in 1576: Court Trial and Pacification in Volhynia (Late 16th Cent.). In: *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii (Society: An Almanac of the Social History)*, Vol. 7, pp. 83–110. [in Ukr.]
7. *Ukrainian Everyday Life of the Early Modern Period: Collection of Documents*. (2014). Vol. 1. Kyiv: Feniks, 776 p. [in Ukr.]
8. *The Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
9. YAKOVENKO, N. (2008). *Ukrainian Nobility from the Late 14th till the Mid-17th Century. Volhynia and Central Ukraine*. Kyiv: Krytyka, 472 p. [in Ukr.]
10. *Monumenta Ucrainae historica* (1964). Vol. I. Romae: Editiones universitatis catholicae ucrainorum, 350 p. [in Lat.]